

Testhasználati praxisok és osztálytermi kultúra. Egy több szempontú vizsgálati módszer bemutatása

© **Bánszegi-Tóth Erzsébet**

Budapest Főváros XIII. kerület Prizma Általános Iskola, Budapest
btotherzsok@freemail.hu

A témaválasztást az oktató-nevelő munkával eltöltött több mint két évtized határozta meg, melyet *tanulásban akadályozott* (Gordosné 2004:106) kisiskolások körében végeztem. Az aktív együttlét interakciói indikálták a *testhasználati praxisok* jelentőségét az osztálytermi társas életben. Ezek a nonverbális, nem tudatos, a figyelemmel kevésbé követett mozgásos cselekvéssorok, melyek a vizsgált csoportbeli gyerekek testproduktumai, változó időkereteken belül az osztálytermi kultúrában, mint egységes és releváns tényezők jelentek meg, majd elhalványultak és újabbak jelentek meg. A folyamat alakulása, illetve az azt módosító, befolyásoló elemek, részelemek kerültek az érdeklődésem homlokterébe.

A kutatást, melynek anyagát öt évig gyűjtöttem, antropológusként végeztem. A dolgozat ennek a kevésbé kutatott területnek az antropológiai vizsgálatával foglalkozik egy speciális területen, a *tevékenységükben és részvételükben akadályozott emberek* egyik alcsoportján belül. A *tanulásban akadályozott* kisiskolások lokálisan meghatározott csoportjában a *kultúra alakulás folyamatára* keres választ, úgymint a pillanat tapasztalatai a közös értelmezési keretben hogyan válnak közösségi gyakorlattá, illetve a csoportban a hatalmat képviselő (másodlagos szocializációjukban résztvevő) személyek milyen cselekvési mintákat erősítenek meg, valamint a szocializációs folyamatban melyek szűnnek meg. A másodlagos szocializációjukban résztvevő személyek (tanárok) hogyan szervezik szabályozó mechanizmusait.

A probléma vizsgálatára egy több szempontú vizsgálati módszer kialakítása szükséges. A szempontrendszer kialakításának elkerülhetetlen eleme a megnyilvánuló *testhasználati praxisok* mélystruktúrájának, valamint a csoporton belüli *pregnans* (jelentőséggel bíró) személyek szerepének, illetve a *hatalom szabályozási mechanizmusainak* empirikus ismerete, melyhez a különböző társadalomtudományi metodológiák nyújtanak segítséget. Az adatgyűjtés és elemzés az antropológiában használatos résztvevő megfigyeléssel, a *pregnans* személyek és szerepük meghatározása a pszichológia köréből ismert szociometriai módszerrel, a *testhasználati praxisok* struktúrájának vizsgálata interakció-analízissel történik. A testhasználati gyakorlatok elemzése szükségessé teszi egy jól körülhatárolt kategóriarendszer megalkotását, hogy a nonverbális megfigyelések konvertálható adatokként rögzíthetők legyenek. A kategóriarendszer, a csoportbeli *pregnancia* és szerep, illetve a hatalmi beavatkozások táblázatba illesztését követően az adatok összehasonlíthatóvá, elemezhetővé válnak.

A tanulásban akadályozott kisiskolások iskolai szocializációját a középosztálybeli gyógypedagógusok alakítják, akiknek a test fölötti ellenőrzés képessége döntő fontosságú. A kontroll folyamán erősen szabályozzák a testhasználat különböző megnyilvánulásait, a többségi társadalom középosztálybeli *kultúrtörténeti* tapasztalatainak megfelelően.

A kutatás fókuszába a tanulásban akadályozott kisiskolások társas cselekvései közül, a *testhasználati praxisok* kerülnek. A cél, hogy a kutatott csoporttípus vizsgálata során a *kultúrtörténeti* idő és a *mikrogenezis* (Cole, 2005) (az adott pillanatban megélt tapasztalat története) kölcsönös egymásra hatásának törvényszerűségei kirajzolódjanak, illetve ezek következményei a csoport kultúrájára és az egyénre láthatóvá váljanak. További cél annak a feltárása, hogy a hatalom (jelen esetben a másodlagos szocializációjukért felelős személy(ek) ellenőrző szerepe milyen befolyást gyakorol erre a megjelenő kultúrára. Melyek azok a csomópontok ahol bizonyos viselkedési minták megerősödnek, rögzülnek, és melyek azok, ahol gyengülnek, kikerülnek a mindennapi gyakorlatokból. Mindez a tanulásban akadályozott kisiskolások interakcióiban manifesztálódó testhasználati praxisokon keresztül történik. Cél, hogy a tapasztalatok gyűjtése, elemzése, összevetése, az összefüggések bemutatása az antropológiai metodológia segítségével történjék.

A vizsgált csoport Budapesten a XIII. kerületben tanul egy tanulásban akadályozott gyermekeket nevelő, oktató általános iskola 3-4. összevont osztályában. A csoportban egy kislány, és hét fiú tanul a tanulásban akadályozott gyermekek nevelését, oktatását ellátó általános iskola tananyaga szerint Két fiú az értelmileg akadályozott gyermekek oktatását, nevelését ellátó általános iskola tananyaga szerint folytatja tanulmányait, integrált oktatás keretében. Életkoruk 10 és 13 év között, az IQ 47 és 71 között oszlik meg. A csoport 2010 szeptemberében szerveződött. Struktúrája, koherenciája még kialakulatlan.

Az intézményi szocializációjuk során, a tanulásban akadályozott kisgyermekek interakcióiban is a megjelenő praxisok a közösség és a párbeszéd kialakulásának releváns tényezői. Ezekben a cselekvésekben megjelenő jelentések és normák, az egyén közvetlenül a pillanatban megélt realitáseredményei, melyek hatnak a csoport kultúrájára, és egyidejűleg vannak jelen, valamint kölcsönösen hatnak egymásra. Cole meghatározása szerint a pillanatról, pillanatra megélt tapasztalat története (*mikrogenezis*) folyamán konstruálódnak a különféle viselkedési mintázatok, melyek visszahatnak a csoport történetére (*kultúrtörténet*). (Cole 2005). Az egyén szintjén alkalmazott *testhasználati praxisok* is hatnak a csoportra. Valószínű, hogy az egyéni szinten konstruált testhasználat módozatai közül több, csoportszinten is funkcionál, attól függően, hogy a közös értelmezési keretben bizonyos problémákra megoldást nyújtanak, illetve a hatalom képviselői is preferálják azokat.

A vizsgálat módszerei

A kutatáshoz az adatgyűjtés a résztvevő megfigyelés módszerével történik, és öt éve folyik. A részletes, tervszerű vizsgálatok 2010. szeptembertől 2011. júniusig tartanak. Két időpontban történnek szociometriai vizsgálatok és filmfelvételek. Az elsők 2010. novemberben, a következők 2011. márciusban. A két időben történő vizsgálatot indokolja, hogy az elsők, még a szervezetlen csoportban készülnek, a következők viszont már a csoport jól szervezett időszakában. A résztvevő megfigyelés a teljes vizsgálati időszakra kiterjed.

Szociometriai vizsgálat

A szociometriai elemzés kérdőíve tartalmaz rokonszenvi kérdéseket, kölcsönösségi funkcióra vonatkozó kérdéseket, egyéni tulajdonságokra és a közösségi helyzetre, népszerűsége vonatkozókat, valamint elutasítást tartalmazókat egyaránt. A két időpontban végzett interjú kérdéssora változatlan. A kérdőív kérdéseit a gyerekek, egy általános beszélgetés keretében kapják, egyenként. A válaszokat minden esetben a kutatást végző személy jegyzi le (erre a gyerekek írás zavarai, illetve az értő olvasás zavarai miatt van szükség). Ezekből, az adatokból készül el egy gyakorisági és egy kölcsönösségi táblázat. A kölcsönösségi táblázat adatainak az összesítése után készül el a szociometriai rajz, és az elemzés. A szociometriai elemzés választ ad azokra a kérdésekre, hogy van-e esély arra, hogy a vizsgált közösségben közvélemény alakuljon ki, a közösséghez szívesen tartoznak-e, ragaszkodnak-e hozzá, lehet-e szerepe egy-egy csoporttagnak, a közösségi normák kialakításában? A kérdőív kérdéseit a lehetőség szerint minél egyszerűbb formában kell megfogalmazni, hogy minden gyermek számára jól érthető legyen. Ügyelni kell arra, hogy csak a kérdezett gyerek hallja a kérdéseket, illetve a válaszokat ne hallják a többiek, hogy a befolyásolás kiküszöbölhető legyen. Ugyanakkor gondoskodni kell arról, hogy a választáskor ne a szelektív emlékezetükre hagyatkozzanak, hanem a csoport teljes jelenléte garantálja az érvényességet. A kérdőív felvétele az osztályteremben, a többiek hallótávolságán kívül eső szegletben készül, négy szemközt. A válaszok azonnal lejegyzésre kerülnek. A többiek, addig rajzos feladatokat kapnak, hogy figyelmüket a munkájukra irányítsák, és ne zavarják a kérdőív felvételét. Egy-egy lekérdezés átlagosan húsz percet vesz igénybe. A kérdéssor ismertetése előtt, az a kérés hangzik el, hogy gondolják végig egyenként a társaikat, és csak utána válaszoljanak. A jelenlevők közül kivétel nélkül minden gyerek válaszolt, minden kérdésre. A forrás a vizsgálatok elvégzéséhez Mérei Ferenc: A közösségek rejtett hálózata című könyve (Mérei 1988). Kósáné Ormai Vera – Porkolábné Balogh Katalin – Ritoók Pálné: Neveléslélektani vizsgálatok című könyvében a „Szociometriai felmérés” című tanulmány, mely egy rövid összefoglaló a szociometriai módszerről (1984:271-275). A választást indokolja, hogy Mérei Ferenc elemzési szempontjai jól alkalmazhatók a tanulásban akadályozott kisiskolások populációjában is.

Résztevő megfigyelés

Az elemzések releváns része a résztvevő megfigyelés eredményein alapulnak. A potenciális együttléteken alapuló interakciók fontos eseményeinek megfigyelésén túl, részletes jegyzetek, illetve a szituáció fontossága szerint interjúk készülnek. A gyerekek interjúinak lejegyzése az érthető beszéd szabályai szerint történnek, a torzítások nem kerülnek a szövegbe. Az intézményi szocializációjukban résztvevő személyek testhasználatot korlátozó, szabályozó mechanizmusairól részletes feljegyzések készülnek, melyeket a csoportban felvett videofilm-elemzések egészítenek ki. Lényeges szempont, az involválódás a közös tevékenységekbe és az eseményeket követően az önreflexió, az interpretáció legoptimálisabb objektivitása érdekében. A kutatásban résztvevő személy a kutatott időszakban a megfigyeléseit lejegyzzi, majd a vizsgálat lezárását követően elemzéseket végez és megalkotja a következtetéseit tartalmazó textust.

A testhasználat elemzés

A vizsgálódás homlokterében a csoporttagok *testhasználati gyakorlatai* állnak. Lényeges szempont, hogy milyen kategóriába sorolható praxisok jelennek meg, miként rendeződnek mintába az időben kiterjedt kollektív testhasználatok, kik kezdeményezik, milyen időintervallumot ölel fel egy-egy praxis. Kik a csoportban a normaképzők, és milyen befolyása van a másodlagos szocializációban résztvevőknek a kialakuló gyakorlatokra. A felmerülő kérdésekre Pataki Ferenc (1980) által szerkesztett „Csoportlélektan” című kötete nyújt eligazítást.

A testhasználat analízishez videófilm-felvételek készülnek, két időszakaszban. Az első sorozat a csoport kialakulásának kezdeti szakaszában, novemberben, és a második sorozat a csoport kialakulást követő stabil szakaszban, márciusban. Mindkét időszakban 5 egymást követő napon, 8 órától, délután három óráig, melyekről később a meghatározott kategóriák szerint elemzések készülnek.

A filmek elemzéséhez egy kategóriarendszer megalkotására kerül sor. Ehhez *Flanders, Paul A. Hare, Falus Iván, Mérei Ferenc és Hall* szakirodalmi műveit nyújtanak segítséget. A testhasználat elemzéshez tizenegy kategória kerül kijelölésre. Ezek, részben Hall (1987) által meghatározottak, részben viszont a gyerekekről készült filmekben megnyilvánuló olyan *testhasználati gyakorlatok*, melyek önálló kategóriák megalkotását kívánják. Az elemzések novemberben és márciusban is két nagy egységben történnek. Az egyik egység a strukturált időben, amikor a másodlagos szocializációban résztvevő személy irányítja a gyerekek cselekvéseit, azaz a tanórákon. A másik pedig a strukturálatlan szabadidőben, amikor a tanárok csak felügyelik a tevékenységet, azaz a szünetekben. A szétválasztást indokolja, hogy az irányított tevékenységek a *kötött térben* zajlanak, míg a strukturálatlan szabadidő a *kötetlen térben* (Hall, 1987:149-159). A két térben más *testhasználati praxisok* is megjelennek, a mindkét térben jellemző kategóriák eltérő gyakorisággal és időtartamban nyilvánulnak meg.

A strukturált időben a novemberi vizsgálatok idején, nyolc kategória mentén valósul meg az elemzés. A mozgás a *kötött térben*, a *személyes téren* belüli mozgás, a kényszermozgások, manipuláció a saját testen, testi síkon történő támadás, intim szférán belüli érintkezés, manipuláció tárgyakkal és az imitálás. A mozgás a kötött térben mindazokat a mozgássorokat tartalmazza, amik helyváltoztatással járnak és a személyes tér közeli szakaszán (45-75 cm) kívül történnek. A személyes téren belüli mozgások mindazok a hely- illetve helyzetváltoztató mozgások, melyek a személyes tér közeli szakaszán belül történnek (Hall, 1987:168). A kényszermozgások közé a cél és szándék nélküli mozgások tartoznak. A manipuláció a saját testen kategóriába minden olyan mozgásaktivitás bekerül, melyet a megfigyelt gyerekek a saját testükön a saját kezükkel végeznek. A testi síkon történő támadás tartalmazza a fizikai erőszakot. Az intim szférán belüli érintkezéshez a Hall által meghatározott bizalmas távolságon belüli mozgássorok tartoznak (Hall, 1987:165-167). A manipuláció tárgyakkal kategóriába a saját illetve a társak tárgyaival végzett tevékenységek kerülnek besorolásra. Az imitáláshoz a társak illetve a másodlagos szocializációban résztvevő személyek utánzása kerül.

A márciusi vizsgálatok egy kategóriával bővülnek. Megjelenik az autoagresszivitás. Ebbe a kategóriába a megfigyelt gyermekek önmaguk ellen irányuló mozgásaktivitásai kerülnek be.

A strukturálatlan szabadidő elemzésénél a *kötött teret*, a *kötetlen tér* váltja fel mindkét vizsgálati időszakban. Ide tartoznak azok a mozgássorok, amelyek helyváltoztatással járnak és a személyes tér közeli szakaszán (45-75 cm) kívül történnek. Kikerülnek viszont azok a kategóriák, ahol nem történik lényeges aktivitás.

Egy új kategória jelenik meg, az ellenállás az utasításra, mely azokat a mozgássorokat tartalmazza, amik a tanári utasítással szemben történnek.

A kategóriák elemzési szempontjaihoz Hare (1980:128-167) modelljei adnak mintát, melyek részben átalakításra kerülnek a *testhasználati praxisok* igényeinek megfelelően. Ezek a testhasználat típusára (kategóriák), tartalmára, az affektív tartalomra, az időtartamra, a kezdeményezésre, a követésre, egyetértésre, szereprendszerre és jelentőségre vonatkoznak. Az egyes kategóriák tartalmának meghatározása az elemzések során megjelenő *testhasználati praxisok* alapján történik. Az affektív tartalomhoz a mozgássort kísérő negatív illetve pozitív érzelmi töltés kerül bejegyzésre. Az időtartamhoz, az adott kategórián belül hányszor ismétlődik a mozgástevékenység és milyen hosszú időn keresztül, míg a kezdeményezéshez, hogy hányszor indítja el a megfigyelt személy. A követéshez a mások által elkezdett mozgássort hányszor követi, nem teljesen ugyanolyan formában, ám a kategória tartalmára vonatkoztatva ugyanazt. Az elemzés szempontrendszerébe illeszkedik a szociometriai vizsgálat során meghatározott szereprendszer, illetve jelentőség is. A szereprendszerhez a megfigyelt gyermek szerepe tartozik az osztályban, illetve a *pregnanciához*, hogy pozitív, vagy negatív, elsődleges, vagy másodlagos jelentőséggel bír az osztályközösségben. Az egyéb címszó alatt megjelenő szempontrendszerbe általában az adott kategórián belül megjelenő konkrét mozgássorok megnevezése kerül.

Ezt követően a *hatalmi szabályozások* elemzési szempontjainak kialakítása következik Flanders táblázata alapján (vö. Falus, 2004:125-171; Flanders, 2011). Ez a szempontrendszer az előzővel együtt egyetlen táblázatba kerül, hogy az egyes kategóriákban nyomon követhetővé váljon a tanári szabályozás.

Ezután a különböző időszakokban készített filmek kvantitatív elemzésére kerül sor, gyerekenként és időszakonként a táblázat megfelelő oszlopainak kitöltésével. Így naponta minden gyermekre két táblázat készül. Egy a strukturált időre és egy a strukturálatlan szabadidőre. Ezekből gyerekenként összegző táblázatok készülnek. Kategóriánként a megfigyelt időszakban az összes mozgásaktivitásból kiszámolt átlagidőket tartalmazza, illetve értelemszerűen a többi elemzési szempontok átlagértékét. 40 darab ilyen táblázat készül, melyek csak azokat a kategóriákat tartalmazzák, amelyekben az egyes gyermekek aktivitást mutatnak. Ezt követően a táblázat kvantitatív adatainak elemzése következik. A megfigyelt gyermek melyik kategóriában aktív, illetve kevésbé aktív. A hatalom hogyan és milyen gyakran szabályozza az adott kategóriában végzett mozgássort, illetve a gyermeknek milyen szerepe és jelentősége van az osztályban. Kiszámításra kerül a gyermekek átlagos mozgásaktivitása is. Ezután a gyerekek táblázatainak összehasonlító elemzése következik először az egyik, majd a másik vizsgálati időszakon belül. Az egyes gyerekeket milyen átlagos mozgásaktivitás jellemzi. Mely kategóriákban szabályoztak legtöbbször a tanárok, abban a kategóriában milyen a mozgásaktivitása a gyerekeknek, illetve milyen a szerepük a jelentőségük az osztályközösségben.

Végül a két vizsgált időszak komparatív elemzése következik. Milyen változások történnek egy-egy kategórián belül, mely kategóriák szabályozása változik meg és milyen irányban, hogyan kapcsolódik ehhez a gyerekek mozgásaktivitása és szerepe, illetve *pregnanciája*.

A vizsgált csoportban a kultúra kialakulás folyamatának eltérő időpontjaiban rögzített adatok (táblázatok) komparatív vizsgálatainak eredményei a *kultúra alakulás folyamatában* megjelenő összefüggések megértését segítik. Jól körvonalazódik, hogy a hatalom képviselői mely *testhasználati praxisokat* korlátozzák, a csoport mely tagjainál érik el a legnagyobb hatást, hogyan válnak ezek a személyek a csoport *pregnans* tagjaivá, és ők hogyan befolyásolják a csoport

kultúráját, illetve hogyan erősítik és gyengítik a *hatalmi szabályozó törekvéseket*. A több szempontú kutatási módszer valószínű alkalmas más csoportok non verbális folyamatainak leírására is.

Irodalomjegyzék

- COLE, Michael (2005). *Kulturális pszichológia. Egy letűnt, majd újraéledő tudományág*, Budapest: Gondolat.
- FALUS Iván (2004). A megfigyelés. Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe* (pp. 125-171). Budapest: Műszaki.
- FLANDERS (2011). *Interaction Analysis Technique*.
http://59.163.61.3:8080/GRATEST/SHOWTEXTFILE.do?page_id=user_image&user_image_id=1016 [2011. 06. 12]
- GORDOSNÉ SZABÓ Anna (2004). *Bevezető általános gyógypedagógiai ismeretek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- HALL, Edward T. (1987). *Rejtett dimenziók*. Budapest: Gondolat.
- HARE, Paul A. (1980). A csoportfejlődés elméletei és az interakció-elemzés kategóriái. In Pataki Ferenc (szerk.): *Csoportlélektan* (pp. 128-167). Budapest: Gondolat.
- KÓSÁNÉ ORMAI Vera, PORKOLÁBNÉ BALOGH Katalin, & RITOÓK Pálné (1984). *Neveléslélektani vizsgálatok*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- MÉREI Ferenc (1988). *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- PATAKI Ferenc (1980). *Csoportlélektan*. Budapest: Gondolat.